

УДК 81'255.4'23

Швачко С.О. д.філол.наук, професор СумДУ, кафедра перекладу

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті розглядаються соціолінгвістичні аспекти гендерної парадигми, фокусується увага на актуальності вивчення паритетних засад гендерних відносин.

Ключові слова: гендерна парадигма, принципи поваги, кооперації та домінування, гендерні відносини.

Shvachko S.O.

Linguo-cognitive aspects of gender paradigm

The article in question deals with sociolinguistic aspects of gender paradigm, attention is being focused upon the urgent comprehension of equality in terms of gender relation.

Key words: gender paradigm, the principles of cooperation, respect and subordination, gender relation.

У сучасній гендерології інтенсивно осмислюються основні категорії зазначеної науки, розпізнаються дистинктивні риси міжгендерного спілкування [5, 9, 10, 11, 12]. Гендер як компонент комунікативної та індивідуальної свідомості вивчається у стереотипах вербальної та невербальної поведінки. Наукові студії по-різному аналізують питання відносин чоловіків і жінок. Існує три напрямки гендерних досліджень – лінгвістичний, комунікативний та культурологічний. Результати комплексного вивчення проблеми свідчать про позитивне зрушення у питанні ставлення соціуму до жінки. Але при цьому відголоски традиційного осмислення гендера відлунюються у сентенціях типу "У гендерному аспекті чоловіки є тією статтю, що вважаються нормою, тим

самим лінгвістична поведінка жінок трактується як відхилення від норми й інтерпретується в термінах стереотипів і сексизму" [2,273]. Згідно з теорією фалоцентризму поняття "чоловік" співзвучно поняттю "людина". того існують теорії про чоловічий стиль та жіночу лексикографію [2, 273].

Гендерні питання вивчаються у роботах вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 12]. Екскурс в історію гендерних досліджень свідчить про наявність низки проблем, які чекають свого осмислення. Гендерна поведінка, за твердженнями вчених, детермінується такими факторами, як: стать, вік, освіта, виховання, соціальний статус, професія. У вивченні гендерного питання велика роль належить синкретичному підходу до проблеми. Принципи кооперації та домінування є методологічною вихідною базою досліджень.

Актуальність теми зумовлена тенденцією сьогочасної лінгвістики до вивчення гендерної парадигми, а також недостатнім фокусуванням уваги на концепті тендерного паритету та його омовлення. Об'єкт дослідження – аспекти гендерних відносин, предмет – їх концептуалізація та категоризація.

Вивчення характеру поведінки жінок і чоловіків потребує зусиль учених суміжних наук з огляду на те, що це питання має вирішуватися не тільки з позицій пріоритету, домінантності, але й з позицій дієвості принципів кооперації та паритету, які поряд з вище зазначеними принципами притаманні інтеракції людей кожного соціуму. Особливої уваги заслуговують у цьому руслі питання вербальної категоризації дійсності, статусу гендерного компонента в семантиці слів та фразеологічних сполучень, утворення гендерних інновацій та їх перекладацькі аспекти [5, 6, 7].

Аналіз паремій з лексемою *man* свідчить про різне семантичне наповнення зазначеного елемента. У фразеологічному контексті *man* вказує на особу чоловічого роду. Наприклад: *man before the mast* "рядовий матрос", *man in blue* "поліцай", *man of letters* "письменник". Звернення до фразеологічного оточення з лексемою *man* допомагає вичленити у зазначеного слова загально-родове значення, що корелює з позначенням людей обох статей – чоловіків і

жінок. Пор.: англ. *many men, many minds* "скільки голів, стільки розуму", *all men are mortal* "усі смертні", *men of all conditions* "усі люди", *man can die but once* "двом смертям не бувати, а однієї не минувати", *man in the moon* "людина, яка нічого не знає про життя", *man in the street* "звичайна людина, обиватель", *man of all work* "на всі руки майстер", *man of money* "проста людина", *man with the bark on* "необтесана людина".

Біполярність є ілюзорною для слова *woman*. Нейтралізація роду прослідковується у паремії *woman's blow never gave a black eye* "милі посваряться – краще помиряться", у якій *woman's blow* обіймає обидва компонента. Гіпербалізація "*he+she*" є показовою для слова *man*. Модифікуючись, наприклад, паремія *a drowning man will catch at a straw* корелює з образом жінки і тим самим вказує на семантичне біполярне навантаження слова *man*. Наприклад: *She was drowning; Theobald might be only a straw, but she couldn't catch at him, and catch at him she accordingly did* (S.Butter). Останнім часом компонент *woman* все частіше актуалізується в лексикографічній практиці з огляду на дію екстралінгвальних факторів. Але семантизація загальнородового не є показовою для цього слова.

Man, крім того, позначає артефакти, а десемантизуючись далі, наближається до вигуків. Пор.: *the outer man* "костюм", *the lower man* "ноги", *man of war* "корабель", *iron man* "долар", *yellow man* "носовичок", *men alive!* "боже!". Семантичні зсуви препарують полісемію слова *man*, цей процес породжує феномен омонімії: *man*₁ "чоловік", *man*₂ "людина", *man*₃ "річ, що належить людині" та *man*₄ "вигук".

Слово *woman*, що походить від лексеми *man*, у своїй еволюції також позначене серією зсувів. Вихідне значення цього слова має місце у пареміях *fancy woman* "коханка", *necessary woman* "прислуга". Фразеологізми *old woman* "стара баба", *to play the woman* "бути бабою" пейоративно позначають чоловіків. Пор.: *He believed that Bayness whom he knew – a bit of an old woman – was the young man's uncle by marriage* (Galsworthy). Десемантизація слова *woman* відчувається також у паремії *the old woman is picking her geese* "іде дощ". Слова *man* і *woman*

можуть уживатися в ідентичних структурах на позначення відповідних референтів. Пор.:

<i>a woman of figure</i>	<i>a man of figure</i>
<i>a woman of honour</i>	<i>a man of honour</i>
<i>a woman of letter</i>	<i>a man of letter</i>
<i>a woman of quality</i>	<i>a man of quality</i>
<i>a woman of fashion</i>	<i>a man of fashion</i>

Подібна структурна та семантична схожість притаманна не усім словосполученням. Наприклад, *a woman of the world* позначає "заміжню жінку", а *a man of the world* - "людину з досвідом".

Слово *man* зустрічається у цілому корпусі словосполучень з анафоричним компонентом *every man* :

<i>Every man has a fool in his sleeve</i>	Нема чоловіка без вади
<i>Every man has his hobby horse</i>	У кожного своя примха
<i>Every man has his price</i>	Кожного можна купити
<i>Every man has his weak side</i>	У кожного свої слабкості

Лексема *man* в англійських прислів'ях може замінюватися субститутами типу *one, you, he*. Як вторинні номінативи, ці одиниці не корелюють з гендерними турботами, вони актуалізують сему "кожна людина". Синонімічність слів *man – you, he – you, man – one* об'єктивується також в нижче поданих прислів'ях:

<i><u>Man</u> can lead a horse to the water,</i>	<i><u>You</u> can take a horse to the water</i>
<i>but <u>he</u> cannot make <u>him</u> drink</i>	<i>but <u>you</u> cannot make him drink</i>
<i>A <u>man</u> in a thousand</i>	<i><u>One</u> in a thousand.</i>

Морфема *-man* у сучасній англійській мові набуває статусу квазі-суфікса, про що свідчить її реалізація в одиницях типу *salesman, postman, tradesman, sportsman, Mrs.Chairman, Mr. Snowman*. Останнім часом компонент *woman* частіше актуалізується у лексикографічній практиці з огляду на активність феміністського руху. Пор.: *Mrs.Chairwoman, saleswoman, woman-doctor, womankind, womanlike, womanlabour, policewoman*.

Тенденція до номінації загальнородового значення притаманна займенникам *he, who, that*, тобто концепт жінки включається в концепт людини. Пор.: *Everybody comes to him, who waits* "Хто чекає, той перемагає".

Або:

He that goes a-borrowing, goes a-sorrowing.

He that has a great nose thinks everybody is speaking of it.

He that once deceives is ever suspected.

He that talks much errs much.

He that would eat the fruit must climb the tree.

He who does not work neither shall he eat.

Ці паремії не вказують на гендерні розбіжності, вони вербалізують спільні для жінок та чоловіків сентенції та настанови. Лексеми *he, who, that* у зазначеному контексті реалізують значення (*he+she*). Ця лінгвістична традиція притаманна також українській мові. Пор.: "чоловік", "особа чоловічої статі", "людина" [5, 142-143].

Гендер, як складний, дискурсивний, соціокультурний, етнонаціональний та психологічний феномен, специфічно представлений у мовних картинах маскулінного та фемінного; а гендерна ідентичність є сукупністю соціокультурних норм та стереотипів поведінки, відтворених в поетичному дискурсі. „Текст перекладу з феміністських позицій є засобом оприсутнення жінки в літературній традиції та омовлення соціально значущих проблем” [6,170]. Відмінність гендерних картин зумовлено врахуваннях у перекладі гендерної специфіки оригіналу, збереженням вихідного співвідношення фемінних та маскуліних характеристик. Гендерні стереотипи поведінки є соціально-детермінованими, що засвідчується у вербальній та невербальній поведінці людей. Учені виокремлюють категорію мовчання. „Феномен мовчання як конструкт відповідання жіночого досвіду складає не лише основу особливого художнього образу, а й може виступати структуротворчим мотивом тексту” [6,160]. Недоказане, меланхолічне, а інколи – оптимістичне, звучить у мініатюрах

типу *очима ти сказав мені: люблю; гукала тиша рупором вокзальним; неказане лишилось неказаним; але про це не треба говорити; Чи ж неповторне можна повторити* [6,170]. Мініатюра *осінній день березами почавсь* нагадує мелодійне висловлювання рос. *отговорила роца золотая*.

Перспективними та актуальними залишаються питання вербалізації загальнолюдських цінностей, паритетних міжгендерних відносин, що корелюють з дієвістю принципів кооперації, ввічливості та поваги. Паремії, афоризми знаменитих людей свідчать про те, що принципи поваги та шани специфічно представлені в діаді чоловік – жінка [8]. Пейоративне значення багатьох висловлювань стосовно жінки має давню традицію і експлікується соціальними факторами.

У парадигмі гендерних теорій особлива увага фокусується на інтеграції біологічного, психологічного та соціального факторів. Мовленнєва поведінка зазначеної діади досліджується в контексті соціальних ролей, гендерних стереотипів, ієрархії концептуальних цінностей та мовних засобів їх позначення. Мовні концепти розпізнаються за різними критеріями, що експлікує появу метазнаків на позначення таких картин світу, як матеріальний :: духовний, емпіричний :: теоретичний, реальний :: міфологічний, просторовий :: часовий, реальний :: міфологічний, природний :: модельний, чоловічий :: жіночий. Вербальні метазнаки на позначення цих універсальних дихотомій набули статус домінуючих термінів у дослідженнях сучасних лінгвістів. Соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми вирішуються в руслі синергетичного підходу до комплексу інтегрованих між собою проблем людської мовленнєвої креативності. Ідеї гендерної поведінки полонили лінгвістичну думку, референтами якої є чоловіки та жінки. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що чоловіки і жінки актуалізують не тільки гендерні пейоративні та меліоративні відносини, але й також вербалізують загальнолюдські цінності, притаманні конкретному соціуму. Вивчення останніх сприятиме подальшому осмисленню мовних картин світу, які виникли у процесі когніції оточуючої дійсності.

Проблемними у гендерології є положення стосовно прерогативи біологічного фактору, його переваги над іншими факторами. Гендерні стосунки та стереотипи поведінки задаються не тільки природою, але й соціально-культурними причинами, які засвідчуються в процесі спілкування (вербального та невербального). Перевага чоловіків, на нашу думку, есплікується не їх фізичною силою, а мовчазною угодою людей з ціннісними системами в конкретному соціумі.

Гендерні аспекти породжуються інтегративною дією соціальних факторів, які вербалізуються притаманними кожній мові засобами номінації. Вибір останніх ситуативно детермінований та об'єктивується дієвістю адаптивних і креативних потенцій мовної системи. Корпус мовних одиниць є спільним для усіх носіїв мови, а їх селекція залежить від віку, освіти, соціального, психологічного та лінгвістичного статусу носіїв мови. Гендерні аспекти комунікативної поведінки інтегровані у комплекс діючих факторів спілкування, в якому віддзеркалюються загальнолюдські когнітивні концепти та варіативні гендерні нашарування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: Когнітивно-гендерні аспекти – Донецьк: ДонНУ, 2002 – 362 с.
2. Борисенко Н.Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного. Автореф. дис... канд.філол.наук: 10.02.04./ – К., 2003 – 231 с.
3. Введение в гендерные исследования// Под.ред. И.В.Костиковой – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 2000 – 224с.
4. Емірсуїнова Г.І. Відбиття статусу жінки в англійській мові // Вісник Харківського нац. ун-ту ім.В.Н.Каразіна, № 537, 2001. – с.142-147.
5. Мартынюк А.П. Методологические основы сопоставительного анализа этнокультурных концептов "фемининность" и "маскулинность"// Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – Суми, СумДУ, 2003.–№ 4'(50).– С.135-144.
6. Сизова О.Ф. Особливості відтворення в перекладі гендерної ідентичності суб'єкта жіночого поетичного дискурсу (на матеріалі англомовних перекладів з української) // Дис... канд.

філол.. наук/ -Київ, 2007. - 242 с. 7. Солощук Л.В. Невербальные коммуникативные компоненты в системе межкультурной коммуникации.// Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – Суми, СумДУ, 2004. -№4‘(83). – С.170-176. 8. Швачко С.О. Соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми. // Вісник Харківського нац.ун-ту ім..В.Н.Карабіна. – Х.:Константа, 2003. - №609. - С.89-93. 9. Халеева И.И. Гендер как інтрига познання // Гендер как інтрига познання. –Моск.гос.лінгв.ун-т. Лаборатория гендерных иссл., 2000. – С.9-18. 10. Lakoff R. Language and Women’s Place. Language in Society,1973. - #2(1). – P.45-79. 11. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Thins. – Chicago University, 1990.- 614.